

Johannes lapicida parlerius ecclesie sancti Marci

I.

Iako se ne bi moglo reći da je o razvitku srednjovjekovne slavonske umjetnosti pisano malo, ipak tridesetgodišnja historiografija nije zabilježila neki veliki napredak.¹ Jedan od glavnih uzroka je put kojim historiografija od Lj. Karamana dalje ide. Za razliku od svojih predšasnika, koji su od Kukuljevića do Szaba pregledavali teren i marljivo skupljali podatke zazirući od preuranjenih uopćavanja, Karaman počinje svoj pregled slavonske umjetnosti bez vlastitih pripremnih radova.² Način na koji radi — o čemu će još kasnije biti govora — primorava ga često da *dokaz* zamijeni *domišljanjem*. No, kako njegovi »protivnici« uglavnom ne smatraju potrebnim svoja izlaganja potkrijepiti izvornom gradnjom, raspravljanje se vrti u začaranom krugu iz kojega gotovo nema izlaza. Razumljivo je da se glavne »bitke« vode oko najvrednijih spomenika kulture, među kojima se, kad je riječ o Zagrebu, nalazi *crkva sv. Marka na Gradecu*.

Pokušat ću kao »čisti« historičar pridonijeti svoj obol *raspravi o crkvi i portalu Sv. Marka*, jer mi se čini da problem ipak nije tako velik da ga ne bismo zajedničkim snagama mogli riješiti.

Nedavno je u raspravu o portalu ušao F. Buntak i ponovno postavio pitanje »*Da li su praški Parleri klesali srednjovjekovni portal Sv. Marka u Zagrebu*«?³ Buntak je još jednom podsjetio na tok rasprave: na Jirouška koji plastiku na portalu dovodi u vezu s južnonjemačkom umjetnošću i nakon njega na Karamana koji vremenski odvaja nastanak plastike (druga polovica XIV. st.) od arhitekture (kasno XV. stoljeće). Buntak se složio s A. Horvat koji ne usvaja gornja mišljenja.⁴

¹ Mislim na razvitak historiografije nakon oslobođenja.

² Lj. Karaman je počeo prikaz »Umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji« 1948. g. u Hist. zborniku I (str. 103—127), a nastavio je u III. svesku 1950, str. 125—174.

³ Iz starog i novog Zagreba III, 1963, str. 65—73.

⁴ F. Buntak je samo izrazio žaljenje što A. Horvat »u svom vrijednom i teškom radu na otkrivanju još neotkrivenih kulturnih veza s Pragom nije imala sreću da svoja zapažanja potvrdi i nekim konkretnim dokumentarnim činjenicama, da i podacima iz pisanih suvremenih izvora dokaže prisutnost Parlera u Zagrebu« (n. dj., str. 69). Na kraju priloga Buntak ponovno hvali rad Horvatove smatrajući da je ona dokazala »kako se i solidnom, savjesnom stilskom i stručnonaučnom analizom može doći do točnih i stvarnih rezultata« (n. dj., str. 73), s čime se ne bismo u konkretnom slučaju mogli složiti.

Vrlo podrobnom analizom skulpture i arhitekture — ali na žalost *bez upotrebe izvornog materijala* — Horvatova odbija dotadašnja mišljenja »da su kipovi portala na crkvi Sv. Marka u Zagrebu nastali pod utjecajem stila Schwäbisch—Gmünd — Augsburg u drugoj polovici XIV. stoljeća, a sam okvir portala potkraj XV stoljeća«.⁵ Horvatova je uvjerenja da joj je stilska analiza dala dovoljan oslonac za sasvim drugačije mišljenje. Zato zaključuje: »Na temelju te analize arhitektonski dio portala, kao i kipovi koji su njegov sastavni dio, čine cjelinu koja je (osim drvenih kipova iz doba baroka) nastala u početku XV stoljeća pod utjecajem praške Parlerove radionice«.⁶ Dakako, ona nije mogla posve isključiti južnonjemački utjecaj, ali ga je dovela na Gradec preko *praških Parlera*. Horvatova ustaje i protiv Karamanove tvrdnje o rustičnoj izradi portala te smatra da ga nisu radili domaći majstori, nego strana radionica, jer, kako misli, »zasad nema nikakvih uporišta za pretpostavku da je domaća radionica takve vrste djelovala u sjevernoj Hrvatskoj u doba gotike i da je pod praškim utjecajima svladala ovako složen i velik zadatak kao što je izvedba portala ukrašenog plastikama. Zbog toga mislim — nastavlja A. Horvat — da je na tom portalu radila početkom XV stoljeća neka grupa majstora koja je raspolagala iskustvima praške Parlerove djelatnosti«. Ta je grupa, kako dalje nastavlja Horvatova svoja izlaganja, iskoristila praške uzore, ali joj je — tobože — nedostajala »neposredna snaga centralne radionice kao i finoća izvedbe u detaljima i cjelini«.⁷ Utjecaj praških Parlera, tvrdi dalje Horvatova, nije na Gradecu osamljen; on se zapaža i na izradi »niza visokokvalitetnih konzola u početku XV stoljeća u Zagrebačkoj katedrali, u tada najsuvremenijem duhu«. Tražeći ličnosti koje su prema njezinu mišljenju posredovale praški utjecaj u Zagrebu, Horvatova se poziva na zagrebačkog biskupa Eberharda Albena i kralja Sigismunda, koji su, možda, posredovali pri nastajanju tako bogato ukrašenog portala. Na kraju, posve sigurna da su upravo praški Parleri kumovali nastanku Markova portala, Horvatova vidi posebnu vrijednost spomenika upravo u tome što je »portal nastao pod utjecajima te čuvene grupe u vrijeme kad je prešao glavni uspon njezine snage«, pa »ovo djelo nije samo pojava vrijedna pažnje unutar razvoja umjetnosti u našoj zemlji«.⁸

F. Buntak je u gore spomenutom radu, oduševljen rezultatima Horvatove, pokušao ispraviti njezine propuste⁹ i nabrajavao je *izvore* koji, kako misli, dokazuju da je Horvatova imala pravo.

⁵ Odras praškoga Parlerovog kruga na portalu crkve sv. Marka u Zagrebu, Peristil III, 1960, str. 27.

⁶ N. mj.

⁷ N. dj., str. 28 (potcrtala N. K.).

⁸ N. dj., str. 29.

⁹ Tj. potpuno zanemarivanje štampane ili bilo kakve druge izvorne građe.

Valja priznati da je Buntak vrlo savjesno skupio podatke iz druge polovice XIV. i prve XV. st. o klesarima, točnije *lapidama*,¹⁰ posebno o parlerima,¹¹ ali je njegova želja da potvrdi rezultate i tvrdnje Horvatove bila tako snažna da je ostao na pola puta. Činilo mu se da nije odviše važno da li je u izvoru riječ o *parleru*¹² ili o *Parleru*, a bio je uvjeren da Parleri mogu doći u našu sredinu — *samo iz Praga!* Zato je na kraju došao do uvjerenja da sve podatke koje je skupio treba povezati s utjecajem »praške Parlerove oficine«, s utjecajem koji je »bio osobito jak na prijelazu iz 14. u 15. stoljeće«. Možda je taj utjecaj prenio u Zagreb »već 'Parlerius lapicida' 60-tih i 70-tih godina 14. ili na početku 15. stoljeća 'lapicida Wolfgangus Parlerius' ili tek 'Janlinus dictus Parler'«. ¹³ Na kraju se i Buntak zalaže za mišljenje da su praški majstori klesali Markov portal. Do takva ga zaključka vodi, kako misli, »srodnost u figurativnim i arhitektonskim detaljima i kompozicija portala kao cjeline sa praškim spomenicima toga doba«. Ipak Buntak ostavlja »daljem studiju i istraživanjima« mogućnost da unesu »još više svjetla u to pitanje« i da ga »novim podacima definitivno riješe«. ¹⁴

II.

Prije nego što prijeđem na analizu izvora o *parlerima* i *lapidama* u drugoj polovici XIV. i prvoj XV. st. na Gradecu, uputila bih historičarima umjetnosti koji su radili na problemu Markova portala od Karamana do Buntaka prigovor zbog *metodoloških propusta*. Naime, nitko ne bi mogao zamjeriti, na primjer, I. Kukuljeviću što se 1872. g. nije pozivao na izvorni materijal kad je pisao o tom problemu, ali već 1897. g. štampan je IV. svezak *Tkalčičevih »Povijestnih spomenika slobodnog kraljevskog grada Zagreba«* (Knjige sudbenih poziva i presuda; 1355—1365), u kojem su se mogli naći prvi podaci o parlerima. Već iduće godine izlazi V. svezak s najodlučnijim podacima o lapidama i o parlerima na Gradecu. Otad je jedini ispravni i naučno opravdan postupak u rješavanju problematike oko Sv. Marka morao početi upravo s tim izvornim materijalom. On jedini ne podliježe *subjektivnoj ocjeni* istraživača kao što je to slučaj prečesto pri stilskim ili stručno-naučnim analizama spomenika. Odavno je, prema tome, put u istraživanju ovoga problema trebao da bude obrnut: trebalo je *poznatim izvornim materijalom* provjeravati *svoja domišljanja!* Stilske analize bile ne znam kako savjesne mogu zavesti, jer ovise *isključivo* o znanju i osjećaju istraživača. Upozorit ću samo na

problem Višeslavove krstionice u kojemu su stilske analize dopuštale autorima lutanje u rasponu od VIII. do XI. st., a odlučnu je riječ ipak nedavno dao poredbeni materijal iz XI. st.¹⁵

Potpuno zanemarivanje izvornog materijala u prepirci oko Markova portala nije imalo baš bezazlene posljedice. Za nas nije i ne može biti svejedno da li su *zagrebački* odnosno *gradečki parleri* izrađivali portal ili su to radili *praški majstori!* A izvorni će materijal nedvojbeno pokazati da se radi o čovjeku koji je kod nas živio i radio. Dakle, novi rezultati do kojih smo čišli *isključivo* na osnovi sačuvane izvorne građe ispravljaju domišljanja o neposrednom praškom utjecaju na radionicu u Sv. Marku.

Drugi, meni dosta teško shvatljiv *propust* historičara umjetnosti koji su radili na spomenutoj problematici jest *vrlo slabo poznavanje slavonske prošlosti*, posebno one u XIV. i XV. st. Kako se smjelo i moglo dogoditi da Lj. Karaman, i neki drugi autori za njim, srednjovjekovnu Slavoniju neprestano naziva Hrvatskom!¹⁶ Dakako, ako se ne upozna politički razvitak neke zemlje u srednjem vijeku niti toliko da bi se razabrao njezin *politički individualitet*, onda se i na njezinu umjetnost gleda kao na zaostalu, provincijalnu. Zato se i morala roditi misao da u zaostaloj provincijskoj sredini ne mogu bez stranog utjecaja nastati kvalitetna djela.

Najzad, historičarima umjetnosti nedostaje još i danas *stručna terminologija* prilagođena izvorima XIV. i XV. stoljeća, o čemu će još kasnije biti govora. Ne treba naravno posebno isticati koliko je važno da nam upravo historičari umjetnosti protumače značenje onodobnih latinskih termina. Pa ipak se i u najnovijim njihovim radovima upotrebljavaju izrazi — na primjer »Bauhütte« — kojima uzalud tražimo odgovarajući izraz u onodobnim izvorima ili u vlastitom jeziku. Budući da se u toj istoj literaturi latinski izraz *lapicida* prevodi uglavnom našom riječju *klesar*, to se takvim postupkom još više osiromašuje ionako usko postavljena problematika.

¹⁰ O razlozima koji su me naveli na to da govorim o *lapidama*, a ne o *klesarima* ili *zidarima* itd. vidi niže.

¹¹ N. dj., str. 69—72.

¹² Buntak je doduše smatrao zanimljivim »da se Parler u tim sudbenim zapisima spominje jedanput... i u vezi s crkvom sv. Marka kao: 'parlerius ecclesie sancti aMrci'« (n. dj., str. 69—70), ali nije pokušao tu »zanimljivost« protumačiti.

¹³ N. dj., str. 73.

¹⁴ N. mj.

¹⁵ Vidi M. Šeper, *Der Taufstein des kroatischen Fürsten Višeslav aus dem frühen Mittelalter*, Nachrichten des deutsch. Inst. für merowingischkarolingische Kunstforschung 14—16, Erlangen 1957—1958.

¹⁶ Vidi, na primjer, Hist. zbornik I, str. 103, 104 (gdje se govori o osnivanju zagrebačke biskupije u Hrvatskoj!), 106, 109. itd.

III.

Zahvaljujući nesebičnoj požrtvovnosti još uvijek najboljeg historičara srednjovjekovnog Zagreba I. K. *Tkalčića* izdana je u XI. svezaka cjelokupna sačuvana izvorna građa do 1526 godine. Premda je i diplomatski materijal spomenute građe neobično važan za utvrđivanje političkog položaja naselja, ipak bismo dali prednost onim svescima u kojima su skupljeni sudski i posjedovni spisi. Zahvaljujući upravo notarskim knjigama koje počinju s 1355. godinom,¹⁷ a u kojima su zapisane sudske presude i sudski pozivi, doznajemo pojedinosti iz života tadašnjih gradečkih građana i stanovnika (*cives et habitatores*). Među ostalima nailazimo i na podatke o *lapicidama* i *parlerima*. Evo ih *kronološkim redom*:

1) 26. VI. 1355. »Item Gregorius, Petrus et Sariachin contra *Johannem lapicidam* primo citati non comparuerunt«.¹⁸

2) 17. III. 1363. »Primo *Janzlinus lapicida* tenetur solvere Johanni usque festum sancti Georgii III pensas denariorum, nec non usque quindenae unam et mediam ulnam panni grisei et XIII denarios«.¹⁹

3) 28. VII. 1363. »Item causa *magistri lapicidarum* et Trosth per Nicolaum organistam et Krauturm est ad octo dies ad pacem prorogata«.²⁰

4) 19. I. 1364. »Item, octavo die Leypoldus contra Krauturm per *Parlerium* et Tyerniam testimonium super vituperiis producet«.²¹

5) God. 1368. »Item, in domo *Johannis parlerij* Stephanus lapicida«.²²

6) 20. III. 1375. »Item, *Parlerius* contra Kunam primo citatus non comparuit«.²³

7) 23. III. 1375. »Primo *Parlerius* contra Kunam secundo citatus non comparuit«.²⁴

8) 29. V. 1375. »Primo Sebastianus condam judex octavo die testimonio Nicolai Odolasi et *Parlerii* atestabit super eo, quod tricesimator Leon et Batista in silencio insidiando armatis manibus per civitatem ambulassent«.²⁵

¹⁷ Ranije »katerne« na žalost nisu sačuvane.

¹⁸ Monumenta lib. reg. civitatis Zagrabiae (dalje citiram DCZ) IV, str. 25.

¹⁹ MCZ IV, str. 258.

²⁰ MCZ IV, str. 292.

²¹ MCZ IV, str. 330.

²² MCZ XI, str. 237.

²³ MCZ V, str. 11.

²⁴ MCZ V, str. 12.

²⁵ MCZ V, str. 25.

²⁶ MCZ V, str. 25.

²⁷ MCZ V, str. 29.

²⁸ MCZ V, str. 55.

²⁹ MCZ V, str. 56.

³⁰ MCZ V, str. 60.

³¹ MCZ V, str. 64.

³² MCZ V, str. 74.

³³ MCZ V, str. 78.

³⁴ MCZ V, str. 79.

³⁵ MCZ V, str. 341.

³⁶ MCZ II, str. 39.

³⁷ MCZ VI, str. 128—129.

³⁸ MCZ IX, str. 226.

³⁹ N. dj., str. 70—71.

9) 29. V. 1375. »Item, *Parlerius* contra Marenum primo citatus non comparuit«.²⁶

10) 1. VI. 1375. »Item, Batista contra *Parlerium* primo citatus non comparuit«.²⁷

11) 8. VIII. 1376. »Item, Lachko contra *parlerium ecclesie sancti Marci* primo citatus non comparuit«.²⁸

12) 22. VIII. 1376. Item, Lachko contra *parlerium* secundo citatus non comparuit«.²⁹

13) 5. IX. 1376. »Item, Stephanus lapicida et *parlerius* contra Lachk octavo die respondebunt«.³⁰

14) 16. IX. 1376. »Item, Lachko lapicida contra *parlerium* actor existens non comparuit neque misit«.³¹

15) 9. I. 1377. »Primo Johannes Vos contra *parlerium* lapicidam octavo die atestabit racione testamenti relicte Jacobi sartoris per Barnabam sacerdotem, Martinum, Miclinum sartorem et Tomkam mulierem que ipsam custodivit«.³²

16) 27. II. 1377. »Item, Johannes Vosos contra *parlerium* primo citatus non comparuit«.³³

17) 6. III. 1377. »Item, Johannes Wos contra *parlerium* octavo die respondebit«.³⁴

18) Nedatirano »Item, causa *parlerii* et Johannis jurati est per judices ad octo dies prorogata sub forma fiende pacis«.³⁵

19) God. 1422. zagrebački biskup Ivan proklinje gradečke građane. U popisu se izopćenih, među ostalima, spominje i »Wolfgangus lapicida *parlerius* condam«.³⁶

20) God. 1430. sinovi Ivana Jakobovog zvanog Bole prisežnici Jakob i Ivan, dokazali su na općini s pomoću isprava svojega djeda Jakoba kako su neki vinogradi koji su toliko zapušteni da su se pretvorili u šume još uvijek njihovi. Spomenuti vinogradi su »inter vineas et silvas liberorum condam *Janzlini lapicide dicti parler*«.³⁷

21) Isti podatak o zapuštenim vinogradima »liberorum condam *Janzlini lapicide dicti parler*« iz 1432. g.³⁸

To su *jedini dokumenti* u gradečkom izvornom materijalu u kojima se spominje *parler* ili *Parler*.

No, s obzirom na to da je F. Buntak u svom sprijevku navedenom radu upotrijebio još neke izvorne podatke u uvjerenju da se također odnose na parlere odnosno Parlere, citirat ćemo i njih, kako bi čitalac sam mogao odlučiti mogu li nam zaista pomoći u rješavanju ovog pitanja. Naime, Buntak je najprije donio podatke o *majstoru Ivanu Petrovom iz Praga*, a zatim o *Ivanu Čehu*.³⁹ Prvi se javlja u dokumentima od 1430. do 1452. g., a drugi je upisan u listu izopćenih građana 1422. g. Buntak je sebi postavio pitanje nisu li obojica Ivana jedna i ista osoba, pa je pretpostavljao: »Možda je to bio baš klesar Ivan, jer on je, odnosno njegov otac Petar bio 'de Praga'«. Buntak, štoviše, pretpostavlja da je Ivan Petrov možda sin Petra Parlera, »najznačajnijeg predstavnika porodice Parlera i njezine praške radionice«. Misleći da se podaci o »njemačkom majstoru« (germanus magister), kako jedan izvor naziva Ivana Petrovog, odnose i na Ivana Čeha, zaključuje da je takva pojava moguća, jer da se, kako tvrdi, u našim dokumentima može netko nazivati i Bohemus i Theuthonicus! Međutim, vidjet ćemo da se podaci odnose na dvije različite osobe i da je zato i njihovo podrijetlo

drugačije označeno. Buntak na kraju pretpostavlja da je zagrebački majstor Ivan Petrov »možda istovetan s Jankom sinom Petra Parlera iz drugog braka, o kojem se zna relativno malo«. ⁴⁰ Da su zagrebački Ivan i praški Janko identični, mogla bi prema Buntaku potvrđivati i ženska imena u porodici Parlera. ⁴¹

Neka, dakle, sami izvori odluče da li je Buntak u pravu. Evo ih kronološkim redom:

I. God. 1422. objavljuje zagrebački biskup Ivan popis izopćenih građana u kojem se odmah nakon sudaca Chona i Sebastijana Mihajlovo govodi ime *Ivana Čeha* (Johannes Bohemus), također suca. ⁴²

II. God. 1428. prodaje građanin Juraj Tomin svoj mlin na Medveščaku »provido viro *Johanni dicto Pehem*, pridem judici concivique nostro, *filio Johannis*« za 26 maraka. ⁴³

III. Taj isti mlin prodaje 1430. g. *Agneza* »relicta *condam Johannis Pehem*, nunc consors Melchioris de Oberdorff« za 26 florena »*magistro Johanni lapicide filio magistri Petri de Praga*«. ⁴⁴

IV. Iste godine kupuje »*magister Johannes lapicida filius Petri de Praga*« za 80 zlatnih florena sve posjede koji su pripadali pokojnom Mihajlu sinu Stjepana Caprina iz Dubrovnika. ⁴⁵

V. U zapisnicama o kupoprodajnim ugovorima zapisano je da je istoga dana, tj. 28. I. 1430. »*prefatus Johannes lapicida*« prodao jedan dio svoga vinograda susjedu Brikciju Joffanovu. ⁴⁶

VI. Gore spomenuta *Agneza*, koja je bila kćerka Jurja Erkesteynera de Erkesteyn i udovica *Ivana Čeha* (relicta *condam Johannis Pehem*), dokazala je na općini da joj je Ivan Čeh za života poklonio neku kuću, u vlasništvu koje je općina i potvrđuje. ⁴⁷

VII. U sudskim zapisima iz 1431. unesen je podatak prema kojem je Antun Kuzmin pozvan na sud prvi put, protiv »*dominam Elysabeth uxorem magistri Johannis lapicide*«, nije došao. Novom pozivu od 7. XII. 1431. se također nije odazvao. ⁴⁸

VIII. »*Magister Johannes lapicida filius magistri Petri similiter lapicide de Praga*« odlučio je 1431. g. prodati svojem susjedu opet jedan vinograd. ⁴⁹

IX. *Elizabeta*, udova trgovca Valentina, »nunc vero consors magistri *Johannis* jurati moderni *filii magistri Petri de Praga*« mijenja svoj vinograd s težakom Lukom za njegovu polovicu kuće i nadoplaćuje mu 30 zlatnih florena. ⁵⁰

X. Petar Videkov je dio vinograda kupljen »a *magistro Johanne lapicida*« prodao dalje. ⁵¹

XI. God. 1435. odlučio je »*magister Johannes lapicida*, juratus concivis noster, *filius magistri Petri similiter lapicide*« prodati svoju kuću juratu Valentinu za 40 florena. ⁵²

XII. God. 1436. pojavljuje se ponovno u sporovima oko nekih zemalja na Savi *Elizabeta*, udova Valentina, »nunc consors *Johannis lapicide* moderni mariti sui«. ⁵³

XIII. *Elizabeta* je već 1439. g. bila primorana kao »consors legitima magistri *Johannis lapicide*« u ime

svoga muža i njegovih dviju kćeri prodati Ivanovu veliku kuću kod Poljskih vratašca zato što je Ivan pao u velike dugove (pro persolucione certorum debitorum eiusdem magistri *Johannis lapicide*). Za kuću je dobila samo 80 florena. ⁵⁴

XIV. *Elizabeta*, »consors *magistri Johannis lapicide*«, vodi ponovno parnicu za neke posjede u Pobrežju. ⁵⁵

XV. U sporu što ga 1440. g. vodi »*Johannes theuthonicus lapicida* alias juratus, *filius Petri similiter lapicide*« s juratom Valentinom zbog 3 florena određeni su u prvom sudskom roku građani koji će se zakleti. ⁵⁶

XVI. God. 1452. moli Ivan zvan Turk općinu da mu izda nove isprave o njegovu vinogradu koji se nalazi između vinograda suca Valentina i »inter vineam liberorum seu sucessorum *condam Johannis lapicide*«. ⁵⁷

XVII. u javnom proglasu od 15. I. 1468. g. riječ je o mlinu i oranicama koje su »per *condam Johannem, Hans dictum lapicidam*« bile založene kalničkom arhidjaku Petru Teutoniku. Obojica su u vrijeme proglasa pokojnici. ⁵⁸

* * *

Pokušajmo dakle analizirati svjedočanstva izvora i to najprije ona o *parlerima*. Vrlo je karakteristično da dokumenti upotrebljavaju riječ *parler* pisanu velikim i malim slovom. Samo jednom (br. 8) Ivanov nadimak je zapisan velikim slovom, što je dokaz da je nadimak odnosno Ivanova služba na Gradecu postala kao oznaka njegova prezimena. To se često događa u srednjovjekovnom gradu, ⁵⁹ i to prije svega zbog toga što se u njemu nalazi mnogo ljudi istoga imena, pa se nameće potreba da se dodavanjem nadimaka, najrazličitije vrste, građani među sobom lakše razlikuju. To davanje nadimaka vrijedi osobito kod najčešćih kršćanskih imena, među koje se ubraja i ime *Ivan*.

⁴⁰ N. dj., str. 72.

⁴¹ Naime, Buntak je zapazio da je »klesar Ivan imao kćer Agnetu, a tako se zvala i Jankova majka, druga žena Petra Parlera« (n. dj., str. 72). No, valja dodati da se druga kćer Petra zvala Katerina, a da je *Agneza* prilično često ime i na Gradecu u XIV. st. Unatoč tome, Buntak možda i dobro naslućuje, samo je nevolja u tome što našim izvornim materijalom ne možemo dokazati da je Ivan Petrov zaista iz porodice praških parlera.

⁴² MCZ II, str. 39.

⁴³ MCZ IX, str. 164.

⁴⁴ MCZ IX, str. 186.

⁴⁵ MCZ IX, str. 193—194.

⁴⁶ MCZ IX, str. 194.

⁴⁷ MCZ X, str. 194.

⁴⁸ MCZ VI, str. 145, 147.

⁴⁹ MCZ VI, str. 208.

⁵⁰ MCZ IX, str. 224.

⁵¹ MCZ VI, str. 212.

⁵² MCZ VI, str. 288.

⁵³ MCZ VI, str. 252.

⁵⁴ MCZ IX, str. 324—325.

⁵⁵ MCZ VI, str. 306, g. 1439.

⁵⁶ MCZ VI, str. 325.

⁵⁷ MCZ X, str. 137.

⁵⁸ MCZ VII, str. 327.

⁵⁹ To osobito dolazi do izražaja u dokumentima iz XIV. st., na što je posebno upozorio još *I. Tkalčić*. Vidi MCZ IV, str. II.

Iz ostalih dokumenata jasno izlazi da je Ivan najčešće na Gradecu nazivan jednostavno *parler*. No, što ta riječ u *našoj sredini u drugoj polovici XIV. stoljeća* znači, odaju napose tri dokumenta: najprije posljednje svjedočanstvo o Ivanu (br. 20) prema kojemu se on naziva *parler*; zatim dokument iz 1376. u kojem se naziva »*parler crkve sv. Marka*« i na kraju dokument br. 3 prema kojem je Ivan »*magister lapicidarum*«.

Budući da iz drugih izvora znamo da se upravo u to vrijeme tj. u drugoj polovici XIV. st. počelo *nadglednika graditeljskih radionica* u nekim gradovima Njemačke nazivati *parlier*,⁶⁰ nameće se sama od sebe misao da je i naš Ivan došao iz tih krajeva i donio sa sobom ne samo svoja shvaćanja nego i zahtjev da kao stručnjak majstor *parler* preuzme poslove oko pregrađivanja crkve sv. Marka.

Da bismo lakše odredili položaj Ivana među ostalim lapicidama na Gradecu, pogledajmo u kakvu se krugu građana kretao, odnosno koliko je uz njega bilo šezdesetih godina XIV. st. sličnih obrtnika. To nam je moguće učiniti, jer je sačuvan vrlo dragocjen popis građana, njihovih stanara i stanovnika Gradeca iz 1368. g. Iz spomenutog popisa vadimo ove podatke: u kući *Ivana parlera* stanuje *lapicida Stjepan*; u stanu *lapicide Lacka* nastanjen je težak Mikuš, a u kući *lapicide Friclina* neki Herman. Čini se da je sam Friclin stanovao u podgrađu, u Šošarskoj vesi, jer se u kući nekoga Demetrija spominje »*Frichlinus lapicida*«. U kući nasljednika Jakoba Dragecova na Gradecu (izvori često kažu za Gradec »in castro«) stanovao je još jedan »*Janslinus lapicida*«. No, to nisu svi lapicide, jer se u podgrađu spominju još trojica lapicida: *Mayer* kao vlasnik kuće i *Endre* kao njegov podstanar. Na kraju u kući Jakoba Kuna stanuje »*Janzlinus lapicida*«. ⁶¹

Ne smijemo se zaustaviti na nabranjanju gornjih podataka, jer nije sigurno da su to svi lapicide koji su sredinom XIV. st. živjeli na Gradecu. Naime karakter je suhoparnih izvora takav — pretežno su navedena samo osobna imena građana i stanovnika bez ikakve poblize oznake — da na osnovi gornjih podataka možemo biti sigurni jedino u to da na Gradecu šezdesetih godina XIV. stoljeća *nema manje od osmorice lapicida! Od osmorice lapicida trojica nose ime Ivan!* Zato je shvatljivo da sastavljač i pisac popisa građana i stanovnika jednoga zove *Johannes parler*, drugoga *Janzlinus*, a trećega *Janslinus!* Razumije se da je samo jedan od njih *parler*. To je gornjogradski kućevlasnik koji u svojoj kući ima kao stanara lapicidu Stjepana.

Podaci iz 1368. g. vrlo su dragocjeni jer unose malo svjetla u vrlo škrte dokumente o sudskim pozivima i

presudama. Uspoređujući jedne s drugima, dolazimo do zaključka da je *parler* Ivan morao imati neke sporove s kolegama na poslu, dakle s lapicidama koji su radili u njegovoj radionici. Tako je 1376 (br. 11 i 12) Ivan tužio Lacka, ali on se ni na prvo ni na drugo ročište nije odazvao. Nije došao ni tada kad je sam nastupao na sudu kao tužitelj (br. 14). Godinu dana ranije Ivan vodi parnicu s udovicom lapicide Frica (br. 6 i 7), ali Ivan, kao ni Lacko, ne dolazi na sud ni na jedan poziv. Stariji sudac Sebastijan zamolio je Ivana da mu bude svjedok protiv tridesetničara Leona i njegova druga Batiste, koji su se noću naoružani šetali gradom (br. 8). Pozvan na sud, Batista ne dolazi i tako Ivan nije ni imao priliku da svjedoči protiv njega. God. 1375. započeo je parnicu protiv Ivana neki Ivan Vos (kasniji sudac, br. 15—17), i to zbog toga što je *parler* Ivan znao nešto o oporuci udovice krojača Jakoba. U toj su parnici trebala protiv Ivana svjedočiti četvorica svjedoka, ali tužitelj nije došao na dva poziva i parnica nije ni održana.

Prema tome, podaci o građevinskom nadgledniku Ivanu Parleru svjedoče da on *boravi na Gradecu posve sigurno od 1364. do 1377. god.*⁶² On je u to vrijeme nadglednik radionice u crkvi sv. Marka te je u gradu općenito poznat kao *parler*. Zbog veoma oskudnih podataka nije ništa poznato o njegovim porodičnim prili, kama, a otvoreno je pitanje *kada je došao na Gradec*. Točno je doduše da se već 1355. g. (br. 1), dakle u prvim sačuvanim sudskim zapisnicima spominje lapicida Ivan (Johannes lapicida), ali nikako ne možemo biti sigurni u to da je taj Ivan upravo Ivan Parler. Kasnije ćemo iznijeti pretpostavku prema kojoj je moguće da je Ivan došao na Gradec već pedesetih godina XIV. st. No, dokazati to ne može nitko. S obzirom na to da se o Ivanu ništa ne čuje na Gradecu nakon 1377. g., postoje dvije mogućnosti: ili je to zato što je *odselio iz grada* i prešao u neku drugu sredinu, ili je već bio toliko star da više nije radio. Prva mogućnost je mnogo vjerojatnija, jer su parleri, prema sačuvanim podacima, zaista bili svojevrstne »ptice selice«. ⁶³ Činjenica da se 1397. g. među izopćenim građanima spominje i »*Hanzlinus theuthonicus*« nije dovoljan protudokaz gornjoj pretpostavci, jer Ivana je tada, kako smo pokazali samo na primjeru lapicida, na Gradecu — mnogo! Slične su vrijednosti i dva podatka iz 1384. g. o »*Hansu lapicidi*«. Naime, spomenute godine sinovi Ivana lapicide (filii Hans lapicide) po imenu Vido i Ivan kupuju neke nekretnine, ali oni izvan svake sumnje nisu Parlerova djeca. ⁶⁴

Ipak jedan podatak iz 1422. g. opravdava pretpostavku da je Ivan Parler napustio Gradec čim je smatrao da su poslovi toliko završeni da ih može prepustiti drugome *parleru!* Naime, u popisu građana, koje 1422. g. biskup Ivan proklinje, odmah se nakon imena sudaca spominje *bivši parler Wolfgang* (br. 19). Izvanredno važan podatak koji pokazuje: 1. da je i nakon Ivanova odlaska radila radionica u crkvi sv. Marka (ili kod crkve sv. Marka) i da su kao i u Ivanovo vrijeme njezini nadglednici — parleri. Teško je reći da li je Wolfgang neposredni Ivanov nasljednik, ali je sigurno da 1422. on više *nije parler*. Opet postoje dva moguća rješenja u vezi s radionicom i parlerima 1422. g.: ili je Wolfgang

⁶⁰ Prema *F. Kluge*, Etymologisches Wörterbuch der deutsch. Sprache, Berlin 1960, s. v. *Polier* parler je »Vormann der Maurer und Zimmerleute«, riječ koja je nastala iz franc. *palier*. Parler se kao »Sprecher der Bauhütte« javlja upravo sredinom XIV. st. i dolazi iz Kölna i Gornjeg Porajnja.

⁶¹ MCZ XI, str. 238, 241, 246, 249.

⁶² Moguće je, razumije se, da je Ivan i u tom roku duže ili kraće vrijeme izbivao iz grada.

⁶³ Vidi ELU 3, str. 532—633.

⁶⁴ MCZ IX, str. 13, 20.

završio posao na crkvi i u crkvi, pa je prestala i njegova dužnost nadglednika, ili je on predao nadgledništvo nekome drugom lapicidi. Gotovo da bismo se priklonili prvom pretpostavci, osobito zato što je podatak o parleru Wolfgangu *posljednji dokument u cjelokupnoj gradečkoj izvornoj građi u kojemu se spominje parler!* To drugim riječima znači da i danas poznata riječ *palir* nije u zagrebačkoj sredini ostala u upotrebi od XIV. st. dalje, nego je kasnije nekim drugim putem prodrila u rječnik građevinarstva.

Sve dakle upućuje na to da je Ivan kao i ostali parleri koji su radili u Austriji ili Češkoj donio sa sobom iz svoje domovine ne samo termin *parler*, nego je uveo i organizirao na Gradecu radionicu kojoj je on prvi nadglednik. No, kako općini nije trebala stalna služba parlera, kad su za Ivanova nasljednika Wolfganga radovi na crkvi bili završeni ili uglavnom završeni, ukinuta je parlarska služba i radionica je zatvorena.

Druga skupina od 17 dokumenata, koje je, kako je sprijeda spomenuto, donio Buntak u uvjerenju da se također odnose na Parlere (ili parlere) tiču se dvojice gradečkih odličnika: jedan je sudac *Ivan nazvan Čeh* (Johannes Bohemus ili Pehem), a drugi *majstor lapicida Ivan, sin majstora, također lapicide Petra iz Praga* (magister Johannes lapicida, filius magistri Petri, similiter lapicide de Praga).

Evo što je o njima sačuvano u dokumentima iz prve polovice XV. stoljeća.

Ivan Ivanov zvan Čeh ubraja se u drugom desetljeću XV. st. među najodličnije gradečke građane i stoga se i nalazi na popisu izopćenika 1422. g.⁶⁵ On je tada *stariji sudac*, što znači da je prije 1422. g. vršio sudačku čast. Iz kupoprodajnog ugovora koji sklapa 1428. g. (br. II) s Jurjem Tominim prigodom kupovine mlina na potoku Medveščaku doznajemo da je *Ivan sin Ivanov*, pa prema tome *otpada svaka mogućnost da ga poistovjetimo s majstorom Ivanom iz Praga!* Uostalom, Ivan Čeh je 1430. g. *mrtav* i njegova udovica *Agneza*, očito zbog »nacionalne« privrženosti, prodaje spomenutom majstoru Ivanu Petrovom iz Praga onaj mlin na Medveščaku koji je naslijedila od svoga supruga (br. III). Ivan Čeh, o kome nema više nikakvih vijesti, bez sumnje nije bio obrtnik, nego se vrlo vjerojatno, poput drugih uglednih građana, bavio vrlo različitim poslovima koji su mu donosili kapital, a taj je zatim ulagao u zemlju.

Za razliku od njega *Ivan Petrov iz Praga* već se u prvom dokumentu pojavljuje kao *magister lapicida*. I on, dakako, trguje s nekretninama, no čini se da u tom poslu nije odviše vješt i zapada u dugove. Ili je zbog nekih drugih neprilika pao u ruke svojih vjeronika koji su natjerali njegovu ženu *Elizabetu* da proda Ivanovu veliku kuću na zidu (kod Poljskih vratašca; br. XIII). Inače je sam Ivan prodao ranije neku svoju drugu kuću na Gradecu prisežniku Valentinu za 44 florena (br. XI). Ni mlin u podgrađu nije zadržao za sebe, nego ga je, vjerojatno zbog dugova, dao u zakup kalničkom arhiđakonu Petru (br. XVII). U doba udaje za majstora Ivana Petrova Elizabeta je bila udovica trgovca Valentina (br. XII) i imala je vlastite nekret-

nine na gradskom području (br. IX). Oženivši se, majstor Ivan je odlučio ne samo ostati u gradu, nego i ući u gradsku upravu; on postaje najprije *prisežnik*, a zatim i *vijećnik*.

Ivan Petrov ima *dvije kćeri* za koje se u dokumentu iz 1439 (br. XIII) izričito kaže da su *njegove* (a to znači da ih je imao prije braka s Elizabetom), pa nije isključeno da Ivan Petrov dolazi iz Praga kao udovac i dovodi sa sobom svoje kćeri. One se zovu *Agneza i Katerina*.⁶⁶ Ivan Petrov je umro između 1440. i 1452. g.

Kako smo se mogli uvjeriti sačuvani dokumenti o Ivanu Petrovom ne daju uporište za tvrdnju da je on Parler. Ako je točno to što tvrdi historiografija, naime, da je i u Češkoj služba parlera postala prezimenom ljudi koji su je vršili,⁶⁷ onda bi se i naš Ivan Petrov — zaključujemo li logički — morao također tako prezivati. U Pragu je bez sumnje bilo dosta majstora koji su se zvali Ivan i zato bi valjalo ispitati kako se u praškim dokumentima iz prve polovice XV. st. parleri nazivaju. Treba također ispitati porodične odnose među praškim parlerima. Dok se to ne učini teško će se moći sa sigurnošću tvrditi da je i naš Ivan Petrov sin najčuvenijeg praškog parlera.

IV.

Pokušajmo utvrditi što je Ivan Parler radio na Gradecu! Prije nego što se uputimo u bilo kakvo ispitivanje, treba da odgovorimo na pitanje *što su lapicide na Gradecu u XIV. i XV. st.?* Pitanje nije nimalo suvišno. Naprotiv, o odgovoru na njega ovisit će naša predodžba o poslovima koje je Ivan Parler radio u crkvi sv. Marka,

Tko je listao izdane dokumente iz XIV. i XV. st. lako se mogao uvjeriti da za bogatu djelatnost *građevinara različitih struka* — bez kojih se nijedan srednjovjekovni grad ne može zamisliti — izvori poznaju samo jedan izraz — *lapicida!* Prema etimologiji same riječi moguće ju je prevoditi našom riječju *zidar*,⁶⁸ ali znači dakako i *klesara* ili *kamenara uopće*. No, nijedan od ovih naših izraza ne obuhvaća majstora ili obrtnika bez kojega se gradnja kuća ili crkava u srednjem vijeku ne može ni zamisliti, naime, *graditelj* ili *arhitekta* po čijim se planovima, nacrtima itd. podižu veće građevine. Nadalje, gradnja se kuća, pa i crkava na Gradecu u XIV. i XV. st. također ne može ni zamisliti bez *tesara, drvodjelaca*, jer je većina kuća na Gradecu građena jednako od cigle kao i od drveta. A svi su navedeni obrtnici obuhvaćeni samo jednim izrazom, oni su svi *lapicide!* Razlog takvoj pojavi treba bez sumnje tražiti u nerazvijenosti građevinskog obrta. Vjerojatno su svi obrtnici u to doba radili sve poslove vezane uz gradnju kuća i drugih zgrada, znali su dakle zidarski, tesarski i klesarski posao. Ako je dakle

⁶⁵ MCZ II, str. 39.

⁶⁶ Vidi bilj. 41.

⁶⁷ ELU 3, str. 633.

⁶⁸ Lapis, naime, u srednjem vijeku znači i *ciglu!* Vidi Lexicon latinitatis medii sevi Iugoslaviae, Vol. II, Zagreb 1978, s. v. lapis.

Ivan Parler »magister lapicidarum«, onda je on nadglednik u takvoj radionici u kojoj se zida, kleše, izrađuje i obrađuje drvo i prave kipovi. Nadglednik nadzire posao, ali i određuje što će tko i kako raditi.

U doba Parlerova djelovanja na Gradecu spominje se samo jedan obrtnik koji nije lapicida; to je *Pavao pictor*!⁶⁹ U sudskim zapisima — u kojima se Pavao pojavljuje već 1355. g.⁷⁰ — ništa se ne govori o njegovim poslovima, no on živi kao i većina njegovih sugrađana najmanje od struke. Pavao ne boravi stalno na Gradecu — 1362, na primjer, očekuje se njegov povratak u Zagreb,⁷¹ no ipak živi u gradu do 1389. g. Vrlo je karakteristično da ga notari najprije nazivaju *pictor*, a zatim samo *kipar*.⁷² Prema tome, Pavao je *slikar*, ali nije lapicida. To drugim riječima znači da su lapicide u XIV. st. prije svega *zidari*, zatim *tesari* i *klesari*.

Prema tome, analiza najvažnijeg i jedinog latinskog termina za obrtnike građevinske struke u XIV. st. primorala nas je da promijenimo uvriježenu, ali krivu sliku o Parlerovoj radionici u crkvi sv. Marka. To nije samo klesarska radionica u kojoj su se izrađivali kipovi za portal. Ivanu je, kao i drugim parlerima izvan naših granica, izvan svake sumnje povjeren posao i oko unutrašnjeg uređenja crkve. I ima tragova u samoj crkvi, koji, kako ćemo kasnije pokazati, upućuju na zaključak da je Ivan preuzeo na sebe i pregrađivanje najvažnije crkve na Gradecu.

* * *

Rezultati do kojih me dovela analiza latinskog termina ujedno su i granica do koje kao »čisti« historičar smijem ići. Ne želim se upuštati ni u kakve stilске analize crkve sv. Marka, ali ipak, neka mi bude dopušteno da se s nekoliko riječi osvrnem na *različita mišljenja koja o Markovoj crkvi u našoj historiografiji još i danas postoje*.

Upravo u svjetlu postojećih suprotnih mišljenja o gradnji i vrijednosti crkve i portala nastojat ću potražiti mjesto i posao Ivana Parlera.

⁶⁹ Vidi indeks u MCZ IV i V pod *Pavao pictor* ili *Pavao Kipar*.

⁷⁰ MCZ IV, str. 23.

⁷¹ MCZ IV, str. 216.

⁷² Prema *Mažuraniću* (Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik, Zagreb 1908—1922, s. v. kip) ta riječ ima vrlo široko značenje. Znači, među ostalim, po Belostencu, »lice, sliku, peldu«.

⁷³ Hist. zbornik I, str. 113.

⁷⁴ Vidi ELU 4, str. 596, gdje se također zastupa mišljenje da je Gradec nastradao od Tatara.

⁷⁵ U ponovljenoj gradečkoj povlastici iz 1266. g. (MCZ I, str. 40) Bela IV. priznaje da su se građani istrošili ne samo podižući zidove oko svoga naselja nego i preseljavajući se na brdo (in cuiu *castrī constructione fideles nostri cives eiusdem castrī in edificando sibi domos ibidem et alias edes illuc transferendo, sumptus non modicos, labores continuos et dampna plurima usque ad exinanicionem extreme virtutis fideliter subierunt*).

⁷⁶ MCZ I, str. 20—21. Kanonici predlažu Beli IV. da »montem quendam, nomine *Gradyz*, in comitatu zagrabiensi, iuxta Zagrabiā existentem, cuius montis partem quendam ad villam hospitium de Grez, quādam vero ad Wanlegen novimus pertinere, eis conferre et tradere dignaremus«.

⁷⁷ Hist. zbornik I, str. 114.

⁷⁸ Hist. zbornik I, str. 114, bilj. 12.

⁷⁹ Hist. zbornik III, 1950, str. 143.

Lj. Karaman je 1948. g. prigovarao što se »još uvijek literaturom provlači tvrdnja o romaničkoj jezgri crkve sv. Marka u Zagrebu (Bach, Kniewald)«, jer je to »zapravo kasnogotička građevina podignuta na mjestu, gdje je jamačno postojala crkva već u romaničko doba«. Karaman ima doduše pravo kad sumnja u mišljenje »da su Tatari do temelja uništili župnu crkvu sv. Marka na Griču«, ali ne i tada kad misli da »iz održavanja godišnjeg sajma ne proizlazi da je crkva bila dototvljena (1256.g.)«. ⁷³ Povezivanje crkve sv. Marka s tatarskom provalom je doista *zabluda* koja se provlači neprestano historiografijom od Tkalčića do danas.⁷⁴ Ta slobodna kraljevska varoš na brdu Gradecu nastaje tek *nakon tatarske provale!* Bela IV. dopušta 1242. g. građanima iz *podgrada* (danas Ilica i Trg Republike) da se presele na *njegovo brdo* na kojem je bila *njegova utvrda* i u njoj kraljevski župan.⁷⁵ Još 1247. g. kad zagrebački kanonici dobivaju na brdu zemljište da ondje podignu svoju utvrdu (kasniji Popov turen), brdo Gradić je podijeljeno između građana i kraljevskog župana Vanlegena.⁷⁶ Prema tome, crkva sv. Marka je izgrađena od 1242. do 1256. g. i nije isključeno da Bela IV. daje 1256. g. povlasticu za markovski sajam upravo zato što je Markova crkva tada gotova.

Romanički ostaci su prema Karamanovu mišljenju u sv. Marku neznatni. Od ranije romaničke crkve sačuvala se, kako tvrdi, »u najboljem slučaju« samo »polukružna arkada donjeg dijela portala na južnoj strani crkve«, pa su sve »ostale tvrdnje o romaničkim ostacima u sv. Marku pogotovo netočne«. ⁷⁷

Međutim, u bilješci koja prati gornji tekst⁷⁸ Karaman ipak priznaje da »okrugle stupce i valjkaste baze, kao u Sv. Marku poznam iz crkve u Münichsreitu u Austriji iz XIV. stoljeća«. To je doduše osamljen primjer u Austriji, ali se, »čini se, inače javlja u više crkava u Češkoj i Bavarskoj«. Tada se Karaman ne usuđuje ni pomisliti »na izravnu ovisnost Sv. Marka u Zagrebu od te seoske crkve ni na veze s graditeljstvom dakle Češke i Bavarske«, ali mu se »nameće pitanje, *nisu li masivni okrugli stupci Sv. Marka također iz XIV. stoljeća?* U prilog svojoj pretpostavci upozorava na »*fresko-slikarije izrazito giottesknog karaktera XIV. stoljeća*« (koje su bile na stupcima), i na »*kipove apostola i svetaca na južnom portalu Sv. Marka*«; one »imaju *izrazite oznake stila skulptura XIV. stoljeća*«. Dakle, stupovi, freske i kipovi »*mogli bi potjecati od radova u Sv. Marku u XIV. st. prije radikalne pregradnje u XV. stoljeću*«.

Lj. Karaman je dvije godine kasnije još odlučniji u određivanju stila kamenih kipova na portalu. On je sasvim određeno i bez okolišanja ustvrdio da su kipovi izrađeni u »*stilu južnonjemačke gotike druge polovine XIV. st.*«. ⁷⁹ Tada je dodao da »i sama srednjovjekovna jezgra portala potječe iz dvaju perioda: jednoj pripadaju kipovi u nišama, a drugoj sam arhitektonski okvir portala«. Ovdje se Karaman služi ranijim rezultatima *Ž. Jirouška*,⁸⁰ koji je stilsku srodnost likova na portalu doveo u vezu »sa plastikom portala u Schwäbisch-Gmündu i Augsburgu, koji su *nastali poslije 1361 odnosno poslije 1356*«. ⁸¹ Arhitektonski okvir portala je iz mnogo kasnijeg vremena. Karaman nalazi i »druge

znakove da su kipovi pripadali starijem spomeniku i da su kasnije postavljeni u današnji portal«.

Karaman je u ovom radu osobito naglašavao da je Sv. Marko po svojoj arhitekturi tzv. *dvoranska crkva*,⁸² ali iz te činjenice nije izvukao nikakav zaključak. Ako je, naime, već prije vidio da su stupovi iz XIV. st., a znao je također da dvoranske tip crkve prodiere iz Njemačke i Austrije i prije XV. st., onda mu se moralo postaviti pitanje, *nije li Sv. Marko upravo u XIV. st. pregrađivan u dvoransku crkvu?* I to možda pod utjecajem onoga istog građevinskog i umjetničkog kruga koji je izrađivao i kipove na portalu?

Stojeći pod utjecajem svojega neobično oskudnog poznavanja gradečke povijesti Karaman je preoštari i nepravedan u ocjeni portala i crkve sv. Marka. Ne smijem kao nestručnjak ući u raspravljanje s Karamanom o tome da li su kipovi i portal doista »tipično djelo provincijske sredine« i da li je »portal iz kraja XV st. gotovu djelo provincije«, kako on tvrdi.

Nevolja je pri tzv. slobodnim ocjenama historičara umjetnosti upravo u tome što se, kako je sprijeda rečeno, često povode za prvim dojmovima i što ne daju glavnu riječ izvornoj građi koja je jedina *nepogrešivi vodič u raspravljanju*. Karaman uopće ne poznaje građu i zato mu se čini, kako smo već sprijeda upozorili, da ima pred sobom zaostali provincijski gradić u kojem ne mogu nastati kvalitetna djela. Na sreću, Karamanovu zablude možemo ispraviti i s novijim rezultatima historiografije koja je južnonjemačkim parlerima dala dostojno mjesto među srednjovjekovnim majstorima u drugoj polovici XIV. st. Sada smijemo bez oklijevanja uklopiti među ostale *parlere* i našeg Ivana koji radi na crkvi sv. Marka u isto vrijeme kad i drugi parleri djeluju u Njemačkoj, Češkoj i Austriji.⁸³

Nije do mene da ispitujem *porodične odnose parlera*, napose vezu našeg Parlera s ostalim članovima te porodice. Mnoga pitanja još nisu ni razjašnjena.⁸⁴ Za drugačiji postupak nedostaje mi izvorni materijal. Ostavljam također historičarima umjetnosti dalje raspravljanje o tome što je Ivan radio na crkvi sv. Marka. Kao *laiku* u tim pitanjima, čini mi se da bismo smjeli Ivanu pripisivati stvaranje građevinske radionice na Gradecu u kojoj su zaposleni i ostali lapicide koji žive u gradu. Nije isključeno da u njoj radi i — *Pavao Kipar!* Vjerojatno tada Markova crkva dobiva novo lice iznutra i izvana. Možda se unutra uređuje kao »dvoranska« crkva, a izvana dobiva bogati portal koji je izvanredno svjedočanstvo o bogatstvu anžuvinskog Gradeca. Naime, ne valja zaboraviti da je to »*zlatno doba*« zagrebačkog Gradeca, doba u kojem na čelu grada stoji jaka firentinska kolonija pod vodstvom Chona. Chon je kao trgovac i zastavnik (*mercator et vexillifer*) poveo građane 1397. na Kaptol!⁸⁵

Sve upućuje na to da je Ž. Jiroušek imao pravo kad je određivao stil Markova portala, dobro naslutivši da mu uzore treba tražiti u domovini Parlera.

Ž. Jiroušek je ujedno prvi historičar umjetnosti koji je, kako mi usmeno reče, pokušao pronaći put i način na koji je utjecaj iz Njemačke došao k nama. On ga je,

s potpunim pravom, povezao s političkom poviješću Gradeca pedesetih godina XIV. st. Naime, 1353. g. postavio je Ludovik I. Anžuvinač svojega brata *Stjepana* drugi put za *slavonskog hercega* (*dux tocius Sclavonie*). Već je V. Klaić smatrao »da se je herceg Stjepan namah negdje na početku rečene godine sa svojom suprugom Margaretom (Ana) i djecom preselio u Zagreb, naročito u kraljevski slobodni grad Gradec (Grech), gdje je na današnjem Strossmayerovom šetalištu još god. 1335. ban Mikac Prodavić sagradio kraljevske dvore (domum regalem).⁸⁶ Prateći itinerar hercega Stjepana, Klaić je mogao utvrditi da se on zadržavao na Gradecu — dakako, u *svojem dvoru* — nekoliko mjeseci 1353. i prvu polovicu 1354. g., tj. do svoje smrti (umro je ne navršivši niti 22 godine). Klaić pretpostavlja da je bio sahranjen u zagrebačkoj katedrali.⁸⁷ Nakon Stjepanove smrti ostaje udovica *Margareta* koja kao »*ducissa tocius Sclavonie, Croacie et Dalmacie*« preuzima kratko vrijeme vlast u našim krajevima umjesto svojega malodobnog sina *Ivana*. Ona se, međutim, brzo preudala i vratila natrag u Njemačku.⁸⁸ *Margareta* (ili *Ana*, kako se zvala kao carevna) bila je ta neposredna veza između naših krajeva i Njemačke, jer je ona bila kćerka njemačkog cara Ludovika IV. Bavorskog iz bavarske porodice Wittelsbacha.⁸⁹ Vjenčanje između hercega Stjepana i Margarete obavljeno je po svoj prilici 1350. g., a iste je godine Stjepan prvi put slavonski herceg. On već tada uzima građane Gradeca u zaštitu nalažući svim prelatima i velikašima u Slavoniji da ne diraju »*cives nostros seu hospites de Grech*«. ⁹⁰

Da se lakše razumije izvanredan položaj Gradeca pedesetih godina XIV. st., tj. u doba kad u njemu stoluju

⁸⁰ Karaman upotrebljava Jiroušekovo mišljenje, ali ne navodi odakle ga uzima!

⁸¹ Potertala N. K.

⁸² Hist. zbornik III, str. 131. i d.

⁸³ Vidi bilj. 63.

⁸⁴ E. Cevc ističe da je »problem porodice Karlera još prilično nerazjašnjen«, no »očito je da postoje dvije grane, praška i južnonjemačka« (ELU 3, str. 633). Ne bi li sada trebalo dodati i našega Ivana?

⁸⁵ Chon je 1422. g. kad su ponovno nastali sporovi i sukobi s Kaptolom i biskupom sudac i ponovno je vođa građana. Vidi MCZ II, str. 39.

⁸⁶ Hrvatski hercezi i bani za Karla Roberta i Ljudevita I (1301—1382), Rad 142, 1900, str. 137. Danas je utvrđeno da se kraljevski dvor nije nalazio na južnom zidu kako je mislio V. Klaić, nego uz Mesnička vrata, a ta su se nalazila na početku današnjih Kapucinskih stuba. Vidi N. Klaić, Iz topografije zagrebačkog Gradeca, Zbornik radova FF III, Zagreb 1951.

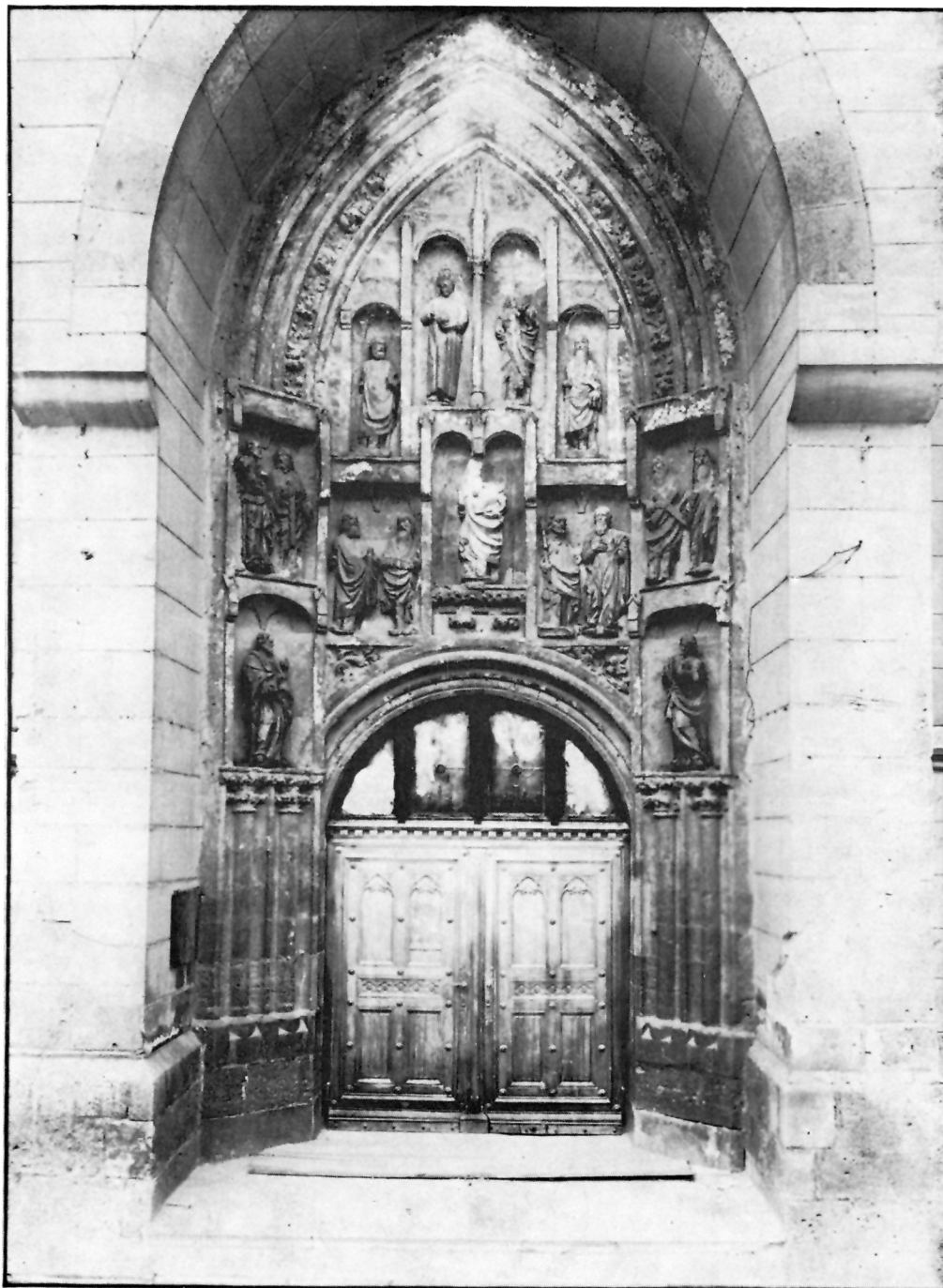
⁸⁷ N. dj., str. 140.

⁸⁸ N. dj., str. 143—145.

⁸⁹ N. dj., str. 135.

⁹⁰ MCZ I, str. 197—198. Herceg se posebno obraća »*tributariis in dicto regno suo Sclavonie constitutis*« zato što su mu se građani Gradeca potužili da ih poreznici »smetaju« unatoč starim povlasticama. Stjepan zato »herceškom zapovijedi naređuje« (*ducali edicto firmiter precipientes mandamus*) da se nitko ne usudi smetati građane »*contra eorum libertates*«. Upada u oči da herceg naziva Slavoniju *svojim kraljevstvom*, a to znači da je između braće, njege i starijega Ludovika, potpuno podijeljena vlast. *Stjepan je samostalan vladar u Slavoniji*.

ZAGREB, portal crkve sv. Marka

Stjepan i Margareta, treba istaći da je herceg imao u njemu potpuno uređen svoj dvor koji nije mnogo zastajao za kraljevskim. »Osim bana, župana, biskupa i drugih dostojanstvenika nalazimo na njegovu dvoru starijih i mlađih dvorjanika (aule nostre iuvenes, aule nostre familiaris)«. ⁹¹ Herceg, ali i njegova žena imaju također svoje kancelarije, a o Stjepanovu ugledu svjedoči na svoj način činjenica da kuje svoj vlastiti *novac*. To su *banovci* koji se razlikuju od ostalih *banovaca*. ⁹²

Prema tome, Gradec doživljava pedesetih godina XIV. st. izvanredan uspon u političkom životu i postaje slavna prijestolnica u pravom smislu te riječi. Ništa nije logičnije nego da tom političkom usponu odgovara i potreba za vanjskim sjajem, za uljepšavanjem ne samo dvora nego i najvažnije crkve u gradu. Potreba koja je obostrana — *općine i hercega* — jer po svojoj prilici općini nije bilo manje stalo od hercega da svoj grad učini što ljepšim.

Sve dakle upućuje na to da je Margareta posredovala pri dovođenju njemačkih graditelja i da je ili sama ili preko svojih ljudi pozvala Ivana Parlera, kojega je općina zatim namjestila kao nadglednika i povjerila mu uređivanje i obnovu Markove crkve. Čim je prešao u općinsku službu, Ivan je, kako se po svemu čini, nije napustio sve do 1377. g., iako je Margareta odavno napustila grad.

Čini se na kraju da smijemo ustvrditi kako su nove ideje koje sa sobom donosi Ivan Parler primijenjene na Gradecu na najbolji mogući način. Vjerojatno se, ponavljamo, pod njegovim vodstvom mijenja unutrašnja struktura crkve, koja i izvana dobiva prekrasan portal, najočitije svjedočanstvo neponovljivog »zlatnog doba« zagrebačkog Gradeca.

⁹¹ V. Klaić, n. dj., str. 140.

⁹² N. dj., str. 141.

R é s u m é

JOHANNES LAPICIDA, PARLERIUS ECCLESIE SANCTI MARCI

Sur la base de tous les matériaux provenant des archives et concernant le maître Jean (magister Johannes) l'auteur parvient à conclure que le même personnage aux environs des années LX

du 14-ème siècle faisait fonction de contremaître (parlerius) dans l'officine de l'église de Saint Marc de la ville haute (Gradec) à Zagreb et que, selon toute probabilité, sous surveillance a été exécuté aussi portail connu de la même église.

PREVOD: Dr VALENTIN PUTANEC